

KULTURNO-PROSVJETNI PROGRAM ZADARSKE *ISKRE*
(1884-1887; 1891-1894)

MLADEN DORKIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 886.2(091):05(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno :1989-12-07
Received

U radu »Kulturno-prosvjetni program zadarske *Iskre*« autor iznosi i razraduje kulturno-prosvjetno djelovanje *Iskre*, lista koji se široko i svestrano angažirao na prosvjećivanju hrvatskog puka, stvaranju jedinstvene narodne kulture na temelju nepatvorcnog pučkog duha i jezika (štokavsko narječje ikavskog i ijekavskog govora), nadalje na ostvarenju ideje narodnog jedinstva, zbliženja s južnoslavenskim narodima kao i nastojanju da se duhovno bude prisutan u evropskim književnim i kulturnim zbivanjima. Svjestan istine da izlazi u malom, kulturno i politički ugroženom narodu kao i istine da samo duhovno jaki, politički jedinstveni i kulturno emancipirani narodi mogu računati na sigurnu budućnost, list je sve svoje kulturno- prosvjetne akcije tako programski koncipirao da je jednim cijelim nizom ljudi od pera i bogatstvom njihovih raznovrsnih radova djelovao na sve društvene slojeve svoga vremena, a sve u interesu da se narod duhovno probudi i uzdigne, nacionalno osvjesti, kulturno preporodi i tako preporoden i politički ujedini. Tako je *Iskra* bogatstvom i raznovrsnošću svoga štiva podjednako djelovala na kačićevskog štioca i evropski obrazovanog intelektualca.

Kulturno-prosvjetni program *Iskre* izvire iz uvjerenja da jedino književni i kulturno-prosvjetni rad može narod duhovno i materijalno podignuti, »više nego jalova i brbljava politika, koja nam uzaludno troši sile, podjarujuć nas na sebične prkose i sićušne zadjevce«,¹ što štrosmajerovskim jezikom rečeno: prosvjetom treba krenuti k slobodi odnosno nastaviti kulturno- prosvjetni program preporodne Gajeve i Strossmayerove epohe jer je kulturna emancipacija naroda uvjet da bi se narod u svom biću i žiću i gospodarski i politički emancipirao. »Hrvatskoj je više pomogao Gajev i pozniji kulturni pokret na razvitak narodne svijesti, nego svi njezini političari.«² Odatle onda apologija *Iskre* Gaju, Strossmayeru i Račkome, pa dalje i Vuku i Daničiću, odatle interes za povijest hrvatske prosvjete i razvoj prosvjete kod južnoslavenskih naroda uopće pa toliki interes lista za kulturno-prosvjetna i književno-jezična pitanja, angažiranje lista na rješavanju jedinstvenog književnog jezika i pravopisa, stvaranju jedinstvene

¹ Nikola Š i m i ć, »Uspomene i odluke«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 1, str. 1.

² *Isto*

narodne kulture koja treba da svojim narodskim duhom prožme i nacionalno osvijesti sve slojeve hrvatskog društva; odatle borba *Iskre* protiv unitarističkih slavenofilskih jezičnih koncepcija na širem sveslavenskom planu, njeno angažiranje na ostvarenju ideje narodnog jedinstva svih hrvatskih pokrajina na nacionalnom planu i suradnje među bratskim južnoslavenskim narodima kao i borba za narodni značaj koji će biti sposoban da se snagom svog jedinstvenog narodnog duha brani i obrani od negativnih utjecaja tuđinskih kultura; odatle i angažiranje lista na širenju prosvjetiteljskih ideja, angažiranje lista na propagiranju izdavačke djelatnosti, otvaranju muških i ženskih škola, populariziranju beletrističkih i znanstveno- popularnih knjiga u narodu, otvaranju pučkih čitaonica, školskih biblioteka itd. Na ovako široko utemeljenom kulturno-prosvjetnom programu, koji ni u jednom trenutku nije ispuštao iz vida i političku problematiku s kojom se nosio hrvatski narod u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća, programu koji je naglašeno apostrofirao ideale nacionalne slobode i pravde i potrebu suradnje i zbliženja s ostalim južnoslavenskim narodima, list je razvio bogatu prosvjetno-pučku aktivnost, angažirajući mnoge kulturne radnike, književnike i znanstvenike, jedan cijeli niz ljudi od pera, kao što su Petar Kasandrić, Mihovil Pavlinović, Marin Sabić, Jovan Sundečić, Nikola Šimić, Stjepko Ilijić, Rikard Katalinić Jeretov i drugi. Doduše, nisu prvorazredni stvaraoci, danas su mnogi nepravедno zaboravljeni, ali su bili književni entuzijasti, spremni da pomognu razvoj naše književnosti, pomaknu našu nauku i podignu prosvjetu, spremni da se žarom entuzijasta i politički angažiraju na ostvarenju ideje narodnog jedinstva, bratske suradnje među našim narodima, posebno između hrvatskog i srpskog naroda, da se angažiraju na kulturno-prosvjetnom programu lista kojemu su od samog početka svojim prisustvom, radovima i stavovima osigurali ugled, udarili ton, definirali lizionomiju, koja je u idejnom smislu duboko narodska, demokratska, kačićevsko-štrasmajerovska. Udariti temelje narodnoj prosvjeti i narodnoj kulturi stalna je i živa preokupacija lista koji je svjestan da izlazi u malom i ugroženom narodu koji je stoljećima bio pritisnut jačim na štetu svog nacionalnog identiteta i prosperiteta. Tako se *Iskra* i opredijelila za kačićevsku, pučku liniju u literaturi i štrasmajerovsku programsku devizu u politici da se prosvjetom ide k slobodi kad se političkim borbama ne može doći do slobode i narodnog jedinstva. »Jedan pristojan hrvatski književni list u Dalmaciji je neophodno potrebit sa svakog pogleda, a najviše sa političkog... Politički su listovi obično (a pogotovo naši) površni, strasveni, u njima podražavaju se strasti, izazivlju osobna pitanja, dnevna pitanja. Dočim ozbiljna, učena i umirena književnost u narodnom duhu i tendenciji, može natjerati maglu, uništiti predsude, razbuditi svijest i uzgojiti prave građane i rodoljube, ko što i razbistriti naša životna narodna pitanja. To me sve nutka i veže, da još ustrajem na književnom polju, i da na

dulje turam u svijest ove biedne 'Iskre'.³ Opredijelila se za jedan pučko-demokratski i kulturno-prosvjetni program kojim je *Iskra* aktivno komunicirala sa svim aktualnim i po narodni život akutnim prosvjetnim i političkim problemima, bez obzira da li su vezani za prošlost ili sadašnjost, a bogatstvom i raznovršnošću svojih štiva počev od pučko-verističkih sličica, novela i pripovijedaka pa preko putopisnih, feljtonskih i popularno-polemičkih osvrtu do dubljih rasprava i solidnih studija, članaka i kritika, ona je pružala gradivo i neukom čovjeku iz puka, kačićevskom pobri i evropski obrazovanom intelektualcu, dakle, djelovala je na sve slojeve društva.⁴

A sve to u plemenitom nastojanju da čovjek naš ostane šenoinski svoj i samosvojan, da se postigne narodno i kulturno jedinstvo. Prožeti svaku poru društva istinskim narodnim duhom koji će uspješno odolijevati svim negativnim utjecajima tuđinaca na naš narodni organizam, duhovno pokrenuti i oživotvoriti ideju narodnog, kulturnog i političkog jedinstva, to je briga lista, i primjereno toj brizi list je otvorio na svojim stranicama jedan široki prostor u kome se na jedinstven način zrcali sveukupna narodna problematika vremena u kome se pojavio. Duhovna i materijalna problematika, kulturno-prosvjetni i političko-gospodarski problemi kojima se nosilo hrvatsko društvo u zadnja dva desetljeća 19. stoljeća, zrcali se na stranicama lista. A u tretiranju spomenutih problema časopis je postigao ozbiljan i zavidan doseg koji je prelazio dalmatinske okvire i vidike jer sadržaji o kojima je razmišljao i problemi što ih je pokretao nisu isključivo i specifično dalmatinski, već govore o društveno-političkom i kulturno-prosvjetnom položaju hrvatskog društva i Hrvatske uopće. Doduše narodni je preporod u Dalmaciji završen, politika je u rukama narodnjaka, u škole je uveden narodni jezik, iz pokreta su izrasla mnoga imena, među njima i književna, koja su listu postali uzori, simboli narodne svijesti, narodnog dostojanstva, narodnog duha i riječi, uzori pisanja i stila, kao Mihovil Pavlinović,⁵ no još uvijek ostaje činjenica da je Hrvatska razjedinjena, narod

³ Ante Palavršić - Benedikta Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Izdanje Historijskog arhiva - Split, Split 1962, str. 539-540.

⁴ *Iskra* je bila svjesna svog programa, ona je svojim sadržajima računala na šaroliko čitateljstvo počev od običnih, malih ljudi do evropski obrazovanih intelektualaca:

»Neki prigovaraju, da se 'Iskra' preveć na visoko popela, da nije svakomu na dohvat, i da s toga nemože uhvatiti obilato čitatelja. Prvo svega nam je na to opaziti, da i naš kao i svaki drugi književni list, treba da stoji na visini današnjeg vremena, da upozna občinstvo sa nekim obćim pitanjima, da se drži barem u kritici modernih kriterija. Pa zar sve to za našu inteligenciju, naše profesure, našu učecu maldež nije na dohvat? Pa i ako baš neke stvari u iskri nisu za svakoga, najmanje pak brojimo predbrojnike među onim, za koje bi bile. Nego opet u 'Iskri', može svak naći poštogod za se, pa i neprošao mudre škole...« (N. Š i m i ć; »Našim čitaocim«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 6, str. 60)

⁵ Pavlinovićevo ime stalno se spominje na stranicama lista, u očima Nikole Šimića, glavnog urednika lista, Pavlinović je prvi naš stilist kojega moraju slijediti u načinu pisanja naši pisci ako žele biti izvorni i narodni. Nikola Šimić misli »da nitko kod nas, ko Pavlinović nije znao o svakom predmetu pisati izvornim jezikom i narodnim duhom«. (N. Š i m i ć »Jedinstvo jezika u književnosti«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 20, str. 79).

neprosvijeden i zaostao, gospodarski siromašan i potrebno je još mnogo napora da bi se brže prosvjetno i kulturno podigao do onih vertikala koje su nužno potrebne da bi se moglo sigurnije govoriti o budućnosti. Istina je da su prije pojave lista na kulturno-prosvjetnom i nacionalnom planu dva preporoda u životu hrvatskog naroda učinila mnogo. Tu je prije svega Gaj svojom *Kratkom osnovom hrvatsko-slavenskog pravopisanja* (1830) kojom predlaže novi pravopis za sve pokrajine hrvatske koje su do tada dijelile političko-teritorijalne ograde, kako bi se na temelju zajedničkog književnog jezika i pravopisa mogle povezati i još sutra politički ujediniti, tu su i *Novine Hrvatske* i *Danica* (1835), i to najprije starim kajkavskim pravopisom i narječjem pisane, ali bez jačeg odjeka u ostalim hrvatskim krajevima pa Gaj u skladu sa svojim političkim idealom ujedinjenja svih Južnih Slavena⁶ posuže za štokavštinom i starim imenom ilirskim, koje se u povijesti Hrvata često čulo, ali ovdje sada vezano za šire ujedinjenje Slavena od Alpa do Crnog mora. Tu je i Ilirska čitaonica, roditeljica Matice hrvatske, pa Hrvatsko kazalište, Narodni muzej, Gospodarsko društvo; tu je i Lisinski svojom prvom hrvatskom operom, i Mažuranić svojim klasičnim djelom *Smrt Smail-age Čengića*, i Preradović svojim *Prvencima*. I onda 1848, pokret hrvatskih preporoditelja kulminira zahtjevom za potpuno oslobođenje Hrvatske od austrijskog i mađarskog jarma te ukidanjem feudalne potlačenosti seljaštva, ali i slom svega postignutog, no samo prividno, prolazno. Bachov apsolutizam politički znači ukidanje svih ustavnih prava što ih je Hrvatska do tada imala, crno razdoblje našeg narodnog života. Hrvatska gospodarski, politički i duhovno životri da bi padom apsolutizma nadošao novi val nacionalnog oduševljenja, val novih kulturno-prosvjetnih pregnuća i dostignuća. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište, Galerija slika, to su plodovi Strossmayerove epohe, »a Štrosmajer je najvažniji pojav u preporodnoj dobi hrvatskog naroda. Gaj nas je preporodio, a Štrosmajer nas je pripomogao uvesti u kolo uljudjenih naroda. Narod, koji takove muževe rada i razumije, ne može propasti.«⁷

Iskra uzima na sebe zadatak da budi svoje vrijeme na programu Gajeva i Strossmayerova preporoda, koji je i njen program kad je riječ o nacionalno-prosvjetnom zadatku naše knjige i njenoj ulozi u narodnom životu. Misao da narod koji ima jednoga Gaja i Strossmayera ne može propasti nosi u sebi težinu povijesnog čina borbe za nacionalno i kulturno oslobođenje i ujedinjenje, svijest o sposobnosti da se bori za svoju budućnost, a to već prelazi prosvjetne okvire i ima političku dimenziju borbe za političke i teritorijalno ujedinjenje Hrvatske, što je i krajnji cilj *Iskre* i

⁶ Vidi poglavlje »*Pisci i djela*« (pregled rada Ljudevita Gaja) u knjizi Antuna Barca *Hrvatska književnost I*, JAZU, Zagreb 1954, str. 163-177.

⁷ Ivan Krčanić, »Pedesetogodišnjica hrvatske prosvjete«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 12, str. 92.

dalmatinskih preporoditelja i rodoljuba koji su se okupili oko njenog programa. Svijest je to o potrebi političkog i narodnog jedinstva na bazi sveopće narodne kulture, narodnog duha u svim hrvatskim sredinama, i upravo po crti te svijesti list prerasta isključivo prosvjetno-kulturnu zadaću, i postaje borbeni rodoljubni poklič koji nosi u sebi snagu vjere u budućnost naroda, njegovu duhovnu otpornost, žilavost, neuništivost;⁸ iju treba rasplamsati prosvjetnim akcijama, duhom i načinom narodne riječi, i to na svim područjima i razinama narodnog života, u svim slojevima hrvatskog društva, centrima i pokrajinama, a posebno među omladinom, u školama i porodici,⁹ štrosmajerovski »odozgor« i starčevićanski »odozdo«, i tu ne smije biti dileme, nesporazuma: »Politika i umjetnost na narodnoj podlogi, to je bila velika misao, koja je provirala na književnom polju«,¹⁰ naglašava Nikola Šimić u prigodnom članku »Pedesetgodišnjica književnog preporoda«, i odmah zatim se pita: »Danu u kratko razabiremo u koliko su se Hrvati kroz ovo pedeset godina odazvali prvom bojnomo pokliku: danu vidimo u koliko smo napredovali na književnom polju«,¹¹ Uz sav pozitivan bilans, odgovor je ipak negativan: »Nego uz sav silan skok koji je u ovo pedeset godina odapeo hrvatski narod, možemo li reći da je udahnut pravi život hrvatskoj duši; možemo li kazati, da naše stečevine na kulturnom polju nose pravi značaj našeg kulturnog genija? Uza sve sjajne zvijezde koje na pare kroz ovo vrijeme bliesnuše našim nebom, ipak nas tama krije«. ¹² Šimić je prestrog jer pred očima ima siromaštvo prosvjete u širokim narodnim slojevima. Članak je kratak i prigodan, u sebi nosi nužno poštovanje i priznanje Gaju i Strossmayeru, no Šimić ipak konstatira kako još uvijek ne može biti zadovoljstva s postignutim jer su Hrvati još daleko od kulturnog jedinstva, od »stečevina na kulturnom polju« koje bi nosile »pravi značaj našeg narodnog genija«. A osvrćući se kritički na stanje naše književnosti, Šimić naglašava kako je najgore što se naši pisci slijepo povode za tudim teorijama i školama, što su im djela daleko od istinskog narodnog duha, sadržajno i stilski daleko od narodnog života i narodne riječi, ističući kako je nama potreban ozbiljan i razborit rad u književnosti, objektivno gledanje

⁸ Vjera u slobodu i socijalnu pravdu, vjera u budućnost narodnu živo je prisutna na stranicama časopisa, a posebno u njegovim prigodnim stihovima, govorima i proslavama značajnih obljetnica. Težnja za samosvojnim slobodarskim nacionalnim identitetom bitno karakterizira i određuje sve akcije lista, ta težnja daje osnovni ton Sundečićevim i Despotovim rodoljubnim pjesmama, Pavlinovićevu radu i Šimićevu programu, iz te težnje rada se i sam naslov lista - *Iskra*.

⁹ Vidi korespondenciju Nikola Šimić-Mihovil Pavlinović u knjizi: Ante Palaver - š i ć - Benedikta Z e l i ć *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, op. cit.

¹⁰ Nikola Š i m i ć, »Pedesetgodišnjica književnog preporoda«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 1, str. 3.

¹¹ *Isto*

¹² *Isto*

na život i nužno proučavanje naroda u narodu: »...učimo narod u narodu; a da tako udremo temelj našoj narodnoj umjetnosti.« Uz ovo demokratsko načelo, koje je prisutno u svim prosvjetnim akcijama lista i iz kojega se zapravo i rodila *Iskra*, Šimić ističe i moralnu funkciju knjige, razumije se, uz njenu estetsku vrijednost, kad kaže: »Svaka je umjetnost dobra koja pristojno predstavlja istinu, dobro i ljepotu.« I dalje: »Ljepota uz mužku misao, to je prava umjetnost, koja odgovara geniju našeg naroda«,¹³ zaključuje Nikola Šimić članak. Drugim riječima Šimić zahtijeva knjigu koja će biti formom umjetnička i sadržajno oslobođena svega što nije imperativ našeg narodnog trenutka. A imperativ narodnog trenutka jest: težnja naroda za sveopćom prosvjetom, socijalnom pravdom i političkom slobodom. Da Šimić zaista misli na knjigu koja će se nositi bremenitim problemima narodnog života i vremena, našim hrvatskim i balkanskim trajanjem, našom kulturno-prosvjetnom, socijalnom, političkom i filozofskom problematikom, govori nam i Šimićevo razmišljanje kad se ubacuje u polemiku, koja se vodila oko pitanja autorstva *Smrt Smail-age Čengića*. Citirajući u jednom trenutku Franju Markovića, Šimić zapravo jasno i nedvosmisleno formulira svoj ideal nacionalne umjetničke knjige:

Samo u Hrvatskoj sastali su se u doba narodnog preporoda uvjeti, koji su mogli poroditi ideju i kompoziciju onakvu kakova je u ovoj pjesmi. Na velikoj misli Ilirstva, na muževnoj svijesti slavne prošlosti hrvatske zemlje, nikad nepodjarmljene, na uspomenu Zrinjskih i tolikih drugih junaka koji su Hrvatskoj pribavili ime predzidja Evrope, na obnovi starohrvatske književnosti i njezine najnarodnije misli, na pogledu junačke Crnogore, na zapadnoj prosviećenosti hrvatskih prvaka: na ovih činjenicah mogla je u Hrvatskoj dozrijeti onakva vedra i muževna pjesnička idealnost, koja je u pjesmi ovoj podpunu duševnu pobjedu nad tiranstvom turskim držala.¹⁴

Svjestan da se budućnost ne može graditi bez »opće prosvjete i jedinstva naroda«, svjestan i povijesne istine da je upravo takav i tako formuliran program: »opća prosvjeta i jedinstvo naroda«, učinio velike prevrate u Evropi poslije velike građanske revolucije u Francuskoj, a osobito u životu malih, iako još uvijek politički porobljenih naroda, svjestan istine da je taj program nacionalno i kulturno probudio i naš narod, da je on bitna značajka našeg naroda, »koga je uhvatila prava groznica za individualni opstanak«, pa odatle i renesansno preporodno doba Gaja i Strossmayera, svjetan svega toga list je pred svoje čitaoce iznosio sva ona nastojanja, sve one žrtve pojedinačne i narodne, sva pregnuća i klonuća, a posebno pobjede i dostignuća što ih je narod postizavao i doživljavao u svom buđenju i svom nastojanju da izabere »pristojno mjesto u životu evropskih naroda«.

¹³ Isto, str. 4.

¹⁴ Nikola Š i m i ć, »Smrt Smail-age Čengića. Čiji je spjev?«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 8, str. 60-61.

Svijest o snazi naroda, o neuništivosti i nesalomljivosti naroda, o životvornim uspjesima koje može postići ako pred njim stoji jasan ideal i jasan cilj, svijest o potrebi i važnosti općenarodne prosvjete i kulture u borbi za njegovo političko i socijalno oslobođenje, to je ono što je i odlučilo da se list pojavi i što je list žarom nacionalnoga ponosa i žarom ljubavi prema domovini i njenoj budućnosti njegovao povišenim glasom na svojim stranicama. Osjeća se to u nadgrobnim govorima, prigodnim besjedama i obljetnicama, posebno u stihovima, ali i u trezvenijim, kritički pisanim člancima, raspravama, studijama, putopisnim stranicama, referatima i komentarima itd. Tako listom mnogi prigodni tekstovi postaju programi i manifesti, s jasnim ciljem da se istakne ideal kulturnog i političkog narodnog jedinstva. U znaku takvih nastojanja i želja napisani su i osvrtni odnosno proslavljeni datumi pedesetgodišnjica hrvatske prosvjete i pedesetgodišnjica hrvatskog književnog preporoda. Članak »*Pedesetgodišnjica hrvatske prosvjete*«¹⁵ opširniji je pregled prosvjetnih dostignuća Gajeve i Strossmayerove epohe. Članak je podjednako pisan zanosno i kritički, i nije samo slika dostignutog i propuštenog, već i svojevrsni kulturno-politički program koji treba i dalje slijediti ako se želi doći do jedinstva narodnog. Uostalom, kao što rekosmo, kulturno-prosvjetni program lista organski uključuje i ideju političkog jedinstva naroda i njegove budućnosti i ideju borbe za tu budućnost, i ta se ideja kao crvena nit vidljivo i naglašeno provlači kroz sve brojeve i sva godišta *Iskre*. U spomenutom prigodno napisanom članku, u kome se iscrpnije prikazuje povijest hrvatske prosvjete od 1835. do 1885. godine i podertavaju njeni rezultati na književnom i znanstvenom polju, literaturi, znanosti, pučko-popularnoj knjizi, izdavačkoj djelatnosti, razvoju kulturnih institucija, osnovna je namjera da se pokaže koliko je narod naš duhovno jak i snažan kad je u ciglih pedeset godina poslije stoljetnih zastoja toliko stvorio, podigao i postigao na kulturno-prosvjetnom polju i koliko mu je budućnost ne može doći u pitanje: »1835. bijasmo mrtvi, danas živ narod«¹⁶ uz obveznu ali i razumljivu apologiju Strossmayeru: »Završavajući ove prigodne redke moramo naročito spomenuti ime, koje se prenosi po narodu od usta do usta, ime koje tako rekuć zastupa hrvatski narod u svijetu, ime za koje znadu svi prosviećeni narodi. A to je biskup Juraj Štrossmajer. Prosvjeti svoga naroda posvetio je sve svoje sile i sredstva. Obdaren sjajnim umom, velikim srcem, neobičnim književnim i umjetničkim znanjem, širokimi pogledi na svijet, potaknut plemenitom slavičnošću, a pun pouzdanja u sebe i u snagu svoga naroda: izveo je djela veličajnih, koja čine neumrlim njega i narod, koji ga je rodio. Što ga je pri tom oduševljavalo, izjavio je nedavno: uložio sam sve što sam mogao za prosvjetu

¹⁵ Ivan K r č a n i n, »Pedesetgodišnjica hrvatske prosvjete«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 8, str. 57-59; br. 9, str. 65-68; br. 11, str. 82-84; br. 12, str. 90-92.

¹⁶ *Isto*, str. 91.

hrvatsku, jer sam držao, da će se Hrvati, duševno emancipirani od tudjinstva, emancipirati i politički.¹⁷ Polazeći od tvrdnje da je borba za opću prosvjetu i jedinstvo naroda značajka našeg narodnog života u zadnjih pedeset godina, pisac članka, uz povijest hrvatske prosvjete (Ljudevit Gaj, *Daniča*, budnice i davorije, kulturne ustanove, prosvjetna i naučna društva, Strossmayer) koja je urodila velikim plodovima, ali »se žalibože premalo osvrće na najuže slojeve naroda«, na prosti kačićevski puk, daje i političku sliku Hrvatske do pojave Gaja i njegova pokreta i poslije Gaja (germanizacija, mađarizacija, penetracija talijanskog duha u Dalmaciji i Istri, gospodarska i politička rascjepkanost, nagodbenjačka politika). Govoreći o političkim prilikama, autor vidi napredak i na političkom polju (probudena je nacionalna svijest u svim hrvatskim pokrajinama, narodna politika u Dalmaciji je pobijedila, izvojevana je autonomija u Hrvatskoj na mnogim područjima), no hrvatski je narod još uvijek daleko od ideala za kojim teži: političko i kulturno ujedinjenje Dalmacije i Banovine. Tako borba za ideju narodnog jedinstva bitno karakterizira duhovno angažiranje lista, pa se upravo misao o potrebi jedinstva i potrebi očuvanja narodnog identiteta pred nasrtajima tuđinskih politika i nama stranih tuđinskih kultura, što razorno djeluju na naš narodni organizam, ističe kao imperativ vremena i prisutna je u svim razmišljanjima časopisa, bez obzira da li je riječ o kulturi ili politici, o praktičnim akcijama, prosvjetnim ili teoretskim raspravama o jezičnim i književnim problemima. Na ovakvom kulturno-prosvjetnom programu, koji ni u jednom trenutku ne gubi iz vida idejno-politički smisao svog postojanja i djelovanja, radaju se na stranicama lista mnogi prigodni govori, nekrolozi, referati i članci vezani za značajne povijesne datume kulture i narodne velikane, javljaju se budničarski stihovi, u kojima se posebno naglašava ideja borbe za narodno jedinstvo, ideja slobode i socijalne pravde i bratske ljubavi među narodima, misao o potrebi rada za narod i njegovu budućnost i misao o značenju prosvjetnih akcija u borbi protiv odnarođivanja, ropstva, tiranije, pa je za one koji su radili za narod i žrtvovali se na plemenitom patriotskom zadatku, svojim djelom i životom nosili zastave spomenutih ideala, list pun apologetskih usklika, glorifikacija, poštovanja, jakih riječi i izraza, kao što su: divni sin, veliki genije, vrijedan muž, sjajan umnik, što nije bez razloga, kad se zna da su slavljena i proslavljena imena kao što su: Ljudevit Gaj, Josip Juraj Strossmayer, Petar Preradović, Mato Vodopić, Franjo Rački, Frano Bulić, Mihovil Pavlinović, Antun Kazali i drugi. Prigodni tekstovi *Iskre* obilato su ispunili stranice njenih godišta, pisani su prozom i stihovima, povišenim glasom i bez obzira što su zasićeni romantikom patriotskog žara, oni imaju izuzetno mjesto u kontekstu idejno-političkog i kulturno-prosvjetnog angažiranja lista na ostvarenju kulturnog i političkog jedinstva

¹⁷ Isto

našeg naroda i ideje bratske suradnje južnoslavenskim narodima. Ti su tekstovi ozarili stranice *Iskre* jarkom patriotskom romantikom, koja je podgrijavala polet izdavačima, suradnicima i čitaocima; tražili muško držanje i mušku misao, isticali primjere muškog držanja i stavljali ih za uzore, evocirali uspomene na povijesne čine u kojima se manifestirao probudeni nacionalni ponos i duh narodnog otpora, svijest narodna o snazi vlastitoj. Ovo poglavlje prosvjetarsko-patriotske aktivnosti lista otvara se već na prvim stranicama kada Jovan Sundečić budničarsko-eksklamativnim glasom daje ton političkoj liniji lista pjesmom »Iskri«,¹⁸ u kojoj naglašava rad na prosvjeti i slozi među našim narodima kao uvjet da bismo se politički oslobodili i duhovno i materijalno preporodili:

Uz bratimstvo, ljubav, slogu,
Ko danica ti ćeš sjati;
Pa će našu postojbinu
Božje sunce ogrijati;

Uz glas Jovana Sundečića tu je i pjesma Ivana Despota »Vrcnu Iskra, bit će plama«,¹⁹ što preradovičevski rečeno: moj narod se prosvjetno uzdiže, nacionalno budi, eto mu sretnije budućnosti, zagarantirane, sigurne, da bi se odmah poslije ovih žarom optimizma podgrijanih rodoljubnih stihova pojavio prozni prigodni tekst »Kačić«²⁰ Nikole Šimića, u kome pokretač *Iskre* naglašava patriotsku, demokratsku i pučku crtu Kačićeva djela i njegov rad na prosvjećivanju tečaka i čobana, nepismenog puka, koji će biti objekt interesa i svih kulturnih nastojanja lista koji želi ponovno otvoriti i nastaviti u našem prosvjetnom životu kačićevsku, demokratsku, narodsku orijentaciju. Imajući u vidu povijesnu ulogu koju je Kačić odigrao u životu našega puka, Šimić pledira za dostojan spomenik čovjeku i piscu koji je sebe stavio u plemenitu službu da narod podučava u povijesti, da ga osviješćava i na vrijednostima herojskim ustoličava za buduće borbe i pobjede: »Tudinci razaraju naš narodni život, ali jednoga dana tudinci moraju položiti račune pred našim narodom kad se narod osviesti.«²¹ A u pjesmama posvećenim Kačiću u povodu otkrivanja njegovog spomenika u Zagrebu naglašava se vjera u budućnost narodnu i vjera u Slovinstvo, koje će naći svoju budućnost u jedinstvu. Misao jedinstva, spasa u zajedništvu, uvjerenje da je budućnost naša vezana za ideju bratstva, sloge i ljubavi na ovoj balkanskoj vjetrometini, ta misao prožima gotovo sve prigodne stihovane i prozne tekstove. Ona

¹⁸ Jovan S u n d e č i ć, »Iskri«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 2, str. 5-6.

¹⁹ Ivan D e s p o t, »Vrcnu iskra, bit će plama«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 3, str. 9.

²⁰ Nikola Š i m i ć, »Kačić«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 3, str. 9-10.

²¹ Grgo M a r t i ć, »Putovanje u Makarsku godine 1884«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 6, str. 42.

je dominantna u podužoj pjesmi »Prigodom sastanka Hrvata iz Dalmacije i Banovine u Zagrebu«,²² prisutna je i u pjesmi »Matiji Banu«, »vriednom mužu«, preporoditelju koji je uvijek »radio na jedinstvu Hrvata i Srba«²³ i u odi Stjepana Buzolića »Josipu Jurju Strossmayeru«,²⁴ a Nikola Šimić recenzirajući knjigu pjesama Jovana Sundečića ne zaboravlja reći da će njegovo djelo ostati »čisto, kao žeženo zlato u uspomeni hrvatskog i srpskog naroda kao čovjeka koji je radio na našem jedinstvu«,²⁵ dok Sundečićevi autobiografski zapisi vezani za uspomene pobratimstva s Mihovilom Pavlinovićem prava su pjesma ljubavi i bratstva dovjice kulturnih prvaka Dalmacije u to doba.²⁶ Tu je i pjesma Josipu Jurju Strossmayeru u povodu 70. godišnjice rođenja i 35. godišnjice biskupovanja,²⁷ pa govor Stjepana Buzolića »Nad grobom fra Ivana Despota«²⁸ pun patetičnih iskaza u kojima se ističe muževnost pokojnika, rodoljublje, samoprijegor pjesnika i političara koji je svoj život poklonio i stavio na žrtvenik slobode, boreći se za prava svoga naroda; tu je i oda Stjepana Buzolića »Dubrovniku i Ivanu F. Gunduliću«,²⁹ ocu slavninstva, protkana mišlju da djela velikana život krasi i pokreću generacije i vjekove prema idealima za koje su pali pa oda »Zori Dalmatinskoj - pedesetljetnim joj godom«,³⁰ a proslavi *Zore Dalmatinske* priključuje se i Petar Kasandrić, koji naglašava njeno kulturno značenje u životu hrvatskog naroda;³¹ tu je i »Suza nad grobom Dr Fr. Račkoga« Rikarda Katalinića i Jeretova³² i govor Frane Bulića »U spomen Dr.

²² Ivan Kažimir O s t o j i ć, »Prigodom sastanka Hrvata iz Dalmacije i Banovine u Zagrebu dne 25-28 kolovoza«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 18-19, str. 149.

²³ Stjepan B u z o l i ć, »Matiji Banu. Pjesma.«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 18, str. 140.

²⁴ Stjepan B u z o l i ć, »Pri svećenom otvoru akad. slikare u Zagrebu u dneve osam do petnaest studenoga MDCCCLXXXIV Josipu Jurju Strossmajeru«, *Iskra*, Zadar, I/1884, str. 20, str. 77.

²⁵ Nikola Š i m i ć, »Tužna knjiga«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 7, str. 53.

²⁶ Jovan S u n d e č i ć »Prilog za suvremenu našu povijest u Dalmaciji. Primjetba na Krvavu košulju«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 11, str. 95-97; br. 12, str. 102-106.

²⁷ Stjepan B u z o l i ć, »Josipu Jurju Strossmajeru osmoga rujna MDCCCLXXXV prilikom sedamdesetgodišnjice a trideset i pet godišnjice njegova biskupovanja. Oda.«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 17, str. 129-130.

²⁸ Stjepan B u z o l i ć, »Nad grobom fra Ivana Despota«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 5, str. 34-35.

²⁹ Stjepan B u z o l i ć, »Dubrovniku i Ivanu Franjinu Gunduliću, povodom svečanoga otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku XXVI lipnja 1893. Oda«, *Iskra*, Zadar, III/1893, br. 11-12, str. 81.

³⁰ Stjepan B u z o l i ć, »Zori Dalmatinskoj. Pedesetljetnim joj godom. Pjesma«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 1, str. 1.

³¹ Petar K a s a n d r i ć, »Zora Dalmatinska, 1844-1848«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 1, str. 3-6.

³² R. K a t a l i n i ć J e r e t o v, »Suza nad grobom Dr Fr. Račkoga«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 4, str. 25.

Račkoga«, održan u splitskoj vijećnici,³³ te govor dr. Vice Medinija Antunu Kazaliju,³⁴ i zanosna pjesma Rikarda Katalinića Jeretova »Sjeni neumrlog velikana hrvatskog Petra Preradovića prigodom 50-ice pjesme Zora puca bit će dana«,³⁵ itd.; sve tekstovi rodoljubnog, nacionalnog, slovinskog, prosvjetarskog karaktera koji su u životu našem u to vrijeme od ogromne nacionalne i političke vrijednosti jer su bili izraz patriotske svijesti da je narod toliko jak i snažan i otporan i žilav koliko je nacionalno probuđen, prosvjetno i politički osviješten, što je na ondašnjem politički prelomljenom i rascjepkanom hrvatskom i južnoslavenskom tlu poprimalo karakter kulturnog i političkog angažmana svih probuđenih intelektualnih snaga na ujedinjenju Hrvatske i zbliženju s ostalim južnoslavenskim narodima, što potvrđuje i glas Jovana Hranilovića koji preko *Iskre* šalje pozdrav sjedinjenoj Bugarskoj,³⁶ pozdravljajući »božicu pravde« koja je učinila da se Bugari ujedine i da budu svoji na svome, što zvuči politički aktualno u kontekstu hrvatskih političkih prilika koje također čekaju svoje rješenje u nacionalnom ujedinjenju naroda. Pjesma je prožeta sveslavenskim osjećajima ljubavi i bratstva. Tako bismo u tom nabranjanju tekstova mogli ići i dalje, ali i nabrojeno dovoljno govori kako je kulturno-prosvjetni program *Iskre* uključivao u sebi i političku dimenziju vezanu za ideju borbe za ujedinjenje i političko oslobođenje našeg naroda.

Tako se *Iskra* na nacionalnom planu sojnim kulturno-prosvjetnim programom borila za opću prosvjetu i demokratizaciju kulture na bazi jedinstvenog narodnog duha i nacionalno ujedinjenje Hrvatske, a na širem južnoslavenskom i sveslavenskom planu za zbliženje i bratsku suradnju, odbijajući pritom kategorički sve ono što bi u toj suradnji i kroz tu suradnju išlo na štetu narodne individualnosti i samosvojnosti. Svjesna istine da svaka istinska kultura utječe oplodavajuće na tuđe kulture, a u isto vrijeme, da oplodavajuće djeluje i na samu sebe, *Iskra* je u svom kulturno-prosvjetnom programu ustala protiv svake uskogrudnosti, zatvorenosti, isključivosti u kulturi i životu uopće, ali jednako tako i protiv onih rješenja na planu šire suradnje naroda i kultura koja bi dovodila i dovela u pitanje slobodu svakog naroda u njegovu kulturnom razvoju, njegovu originalnost i individualnost. Iz ovakvih idejnih razmišljanja, koja su u osnovi svojoj napredna i moderna, javljaju se na stranicama *Iskre* opširne rasprave o jeziku u kojima se oštro istupa protiv onih koncepcija u jeziku koje dovode

³³ Frane B u l i ć, »U spomen D.ra Račkoga. Govor održan od vlč. don Frana Blića u Splitu u općinskoj vijećnici na 22. veljače«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 4, str. 26-29.

³⁴ Vice M e d i n i j, »Antun Kazali. Nadgrobni govor izrečen od vlč. gosp. dn. Vice Medini-a na 17. o. m. u Dubrovniku«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 2, str. 10-12.

³⁵ Rikard K a t a l i n i ć J e r e t o v, »Sjeni neumrlog velikana hrvatskog Petra Preradovića prigodom 50-ice pjesme »Zora puca bit će dana«, *Iskra*, Zadar, IV/1894, br. 1, str. 6-7.

u pitanje samosvojnost i individualnost narodnu, jer je pravo svakog naroda da razvija, u skladu sa svojom prirodnom datošću, kulturnom i povijesnom, svoje biće i žiće na svim područjima života pa tako i u jeziku:

»Pregoriti svoj narodni jezik u knjizi, a poprimiti makar koji mu drago srodni, to bi značilo žrtvovati narodni razvitak, njegovu uljudnost, ugušiti narodni genij, osujetiti mu onu zadaću koja mu je određena da svojom vlastitom moći vrši u čovječanstvu. Takve žrtve od nas nesmi zahtijevati nitko živ, a najmanje srodnici nam Rusi.«³⁷ Narodni, kulturni i društveni razlozi idejno su odredili kulturno-prosvjetni program lista koji je organski ugrađen u politički kontekst vremena u kome se Hrvatska nalazila potkraj stoljeća, a on se nije mnogo promijenio ni poslije, sve do pada Monarhije. »Za ljubav sloge pojedinci se može žrtvovati i pregoriti; ali puk, ali narod, koji sebe taji, odriče se svoga zadružnoga prava.«³⁸ I tako dok se na nacionalnom planu list bori za jedinstvo jezika, književnosti i kulture, dotle se list oštro suprotstavlja unitarističkim razmišljanjima što su se radala na sveslavenskom planu o jednom općem jeziku, dokazujući nepobitnom logikom koliko su takve ideje nerealne, neprirodne i apsurdne.³⁹ U evropskom kontekstu te su se ideje radale iz pobuda krajnje konzervativne i nazadne ruske inteligencije da se Slavenstvo izolira od Zapada. Da, narodna ćud, pučki duh u jeziku i književnosti, zadružno pravo, opća prosvjeta, jedinstvo naroda, proučavati i poučavati narod, prožeti sve pore društva nacionalnim duhom, a na slavenskom planu ravnopravnost u suradnji i slozi - to je idejna platforma kulturno-prosvjetnog programa lista, njemu su podvrgnute sve akcije lista, sva nastojanja pa tako i angažiranje lista da progovori o jedinstvu jezika u književnosti kod nas, o pogubnim posljedicama unitarističkih slavenofilskih koncepcija po narodni razvitak, narodnu samosvojnost i izvornost, da obilatije mjesto dade prigodnim datumima, obljetnicama svih mogućih sadržaja, prosvjetarsko-nacionalnim stihovima, da se odazove na jedan ekskluzivno nacionalistički istup *Bosanske vile*, ali trezveno, demokratski široko i objektivno, a ne izazovno, uvrijeđeno, isključivo, pružajući i u takvim prilikama svoju plemenitu misiju bratstva i suradnje među našim narodima.⁴⁰ Iz idejne potrebe da se brani i obrani

³⁶ Jovan H r a n i l o v i ć, »Pozdrav sjedinjenoj Bugarskoj (17 rujna 1885)«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 19-20, str. 158.

³⁷ Nikola Šimić, »Jedinstvo jezika u književnosti«, *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 14, str. 54.

³⁸ *Isto*

³⁹ List o tome piše: »Neka nam nitko nezanjeri, ako smo ustali da obranimo našu individualnost i u književnosti, proti takozvanom književnom panslavizmu, ili da bolje rečemo, panrusizmu; i nek nam se neupišu u kakav jal napram Rusije; jer to činimo jedino s naših narodnih, zadružnih i kulturnih uzroka« (N. Š i m i ć, »Jedinstvo jezika u književnosti«, *op. cit.*, str. 54).

⁴⁰ Vidi rubriku »Sielo«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 3, str. 17-18.

nacionalna individualnost, samosvojnost i originalnost na svim područjima narodnog života izvire i nastojanje *Iskre* da sumira plodove razvitka hrvatske prosvjete i naglasi njihovo značenje u našem narodnom životu, posebno za budućnost našu, kritički, ne gubeći iz vida, da je, i pored tolikih uspjeha, još uvijek otvorena stranica pučke nepismenosti i neprosvijećenosti; dalje, primjereno svome pučkom demokratskom stavu da se pisci i knjigom i životom trebaju približiti narodu, zaći u narod, »učiti narod u narodu«, list se posebno angažirao da na svojim stranicama tiska bogatu putopisnu prozu Mihovila Pavlinovića, koji je od »želje da bolje upozna zadružni život naroda« krenuo na putovanje diljem naše zemlje, pokrećući probleme koji su bitni za budućnost naroda. Imajući na srecu duhovno siromaštvo našeg puka, i proed tolikih stoljeća hrvatske kulture, list je osjetio posebnu potrebu da aktualizira problem pučkih i školskih čitaonica, biblioteka, da progovori o našim kukavnim književnim prilikama, oskudici naučnih i popularno-naučnih knjiga i strukovnjačkih štiva koja bi poučavala narod u svakodnevnim, praktičnim, gospodarskim poslovima kao i o knjigama koje bi mu oplemenile srec, pedagoški, moralno djelovale na njegov umni i psihički rasti, obiteljski i društveni, formirajući ga u socijalnom i rodoljubnom pogledu; primjereno svom programu, list je osjetio potrebu da progovori i o školovanju ne samo muške već i ženske mladeži, mješovitim školama po našim selima jer žene imaju nezamjenjivu ulogu u formiranju ljudskog roda; dalje list je progovorio i o problemima s kojima se suočavaju pisci knjiga, beletristi i znanstvenici, o položaju pisca u kulturno i socijalno nerazvijenom društvu; pokretao je pitanja vezana za nemar našeg svijeta koji nije sposoban na žrtve, pa ni tolike da se pretplati na knjigu, da potpomogne pisce; list je često apostrofirao i slabu materijalnu podlogu našega narodnog života, bez koje je nemoguće zamisliti brži duhovni rast društva, naglašavajući kako se ona može podignuti na viši stupanj samo naobrazbom naših nepismenih ribara i težaka; pokreće i pitanja vezana za školske programe, rješava dileme vezane za nastavu: da li više klasika, humanističkog znanja i obrazovanja ili više suvremene, znanstvene, praktične obuke. U skladu sa svojim osjećajem mjere, težnjom da škole daju kompletne, skladne ličnosti, *Iskra* se podjednako zalaže za humanističko i suvremeno prirodoznanstveno obrazovanje, ali treba izmijeniti metodu rada kad je riječ o izučavanju klasika: umjeto pozitivističkog dogmatskog memoriranja i skandiranja treba kreativno, stvaralački pristupiti obradi klasičnih tekstova.⁴¹ Jednom riječju, njezin kulturno-prosvjetni program, koji nužno

⁴¹ Vidi članak uredništva »Recimo koju«, koji je objavljen u 2. broju na prvoj strani 1884. godine. U njemu je uredništvo pokrenulo gotovo sve probleme kojima će se list nositi za sve vrijeme svoga izlaženja. Pokrenuti problemi sastavni su dio pučko-prosvjetnog programa časopisa; u spomenutom članku list je pokrenuo pitanja koja će u narednim godinama biti stalno naglašavana i razrađivana. Ta su pitanja vezana za probleme školstva, izdavačku djelatnost, nemar našeg svijeta prema knjizi, školske knjižnice, odgoj mladeži itd. (Uredništvo: »Recimo koju«, *Iskra*, Zadar, br. 2, str. 5)

uključuje u sebi i političku dimenziju, vezan je za sve ono što bi moglo narodu »obnoviti značaj, oplemeniti ćud, proširiti obrazovanost« pa se zbog toga u svom prosvjetarskom zadatku angažirala da narod postane svjestan sebe, svoje povijesti, duhovne i materijalne, svoga prava na budućnost i svoga mjesta i zadatka u zajednici naroda, južnoslavenskih i evropskih, a posebno južnoslavenskih s kojima je i poviješću i kulturom i jezikom sudbinski povezan. A da bi narod imao svijest o samome sebi, kao što rekosmo, treba da poznaje prošlost, političku i kulturnu, pa list otvara stranice svima koji žele raditi i poraditi na tom zadatku.

Tako se u *Iskri* piše o hrvatsivu naših starih pjesnika,⁴² što je aktualno u gradu gdje je izlazila i gdje je tuđinski duh još uvijek bio jako naglašen, prisutan; propagiraju se nove knjige u kojima se rodoljubna misao podcrtava kao osnovno i bitno u njima, poduzima se akcija za podizanje spomenika Gunduliću i Kačiću, govori se o Ruđeru Boškoviću, Zrinjskim i Frankopanima, daju se podaci o Hanibalu Luciću; tu je i »Prilog za suvremenu našu povijest u Dalmaciji« Jovana Sundečića, i potreba lista da propagira akciju Matice hrvatske na izdavanju hrvatskih narodnih pjesama, pa inicijativa da se pišu folklorističke radnje i sakuplja narodno blago, pa povišeni glas lista protiv onih stranaca koji u časopisima stranim iskrivljuju sliku o nama, našoj literaturi i kulturi,⁴³ zatim pregled kninske prošlosti, znamenitih otkrića hrvatskih spomenika oko Knina: »Neka su nam na ponos i utjehu, na uzbuđenje žive narodne samosvijesti, na osjećaj i spomen slavne dobi kad je Hrvat kraljeva na svietu...«⁴⁴ itd., itd. Što se sve ne bi moglo navesti. Ima u tom oživljavanju i prikazivanju i podcrtavanju kulturne prošlosti naroda i naivnosti, i romantičnih zanosa, i pretjerivanja, i sjetnih reminiscencija, i lirskih izljeva, ali i trezvenih, kritičkih sagledavanja, članaka, studija i rasprava, kao što je studija »Jedinstvo jezika u književnosti« i prigodni članak u kome se sumira pedesetgodišnji život hrvatske književnosti, pa studije Petra Kasandrića o Hanibalu Luciću i Andriji Kačiću Miošiću, ili pak članak Jovana Sundečića koji sadrži bogatu građu za proučavanje povijesti našeg narodnog pokreta u Dalmaciji. U znaku oživljavanja prošlosti stoje i mnoga razmišljanja u putopisnoj prozi što se obilato našla na stranicama *Iskre*, a posebno Mihovila Pavlinovića. A sve sa svrhom da narod postane svjestan sebe samog, da upozna kulturna nastojanja svojih predaka, svoju prošlost, djela prošlosti koja mu jedino mogu pomoći u sadašnjosti i na kojima treba da gradi svoju budućnost. Ovo nastojanje *Iskre* da narod upozna s njegovom kulturnom prošlošću, što uključuje u

⁴² M. G r g u r i ć, »Hrvatstvo naših starih pjesnika«, *Iskra*, Zadar, III/1893, br. 15-16, str. 122-123; br. 19-20, str. 146-148.

⁴³ H.: »Naša lirika«, *Iskra*, Zadar, II/1885, br. 2, str. 9-10.

⁴⁴ Grgur U r l i ć - I v a n o v i ć, »Iz kninske prošlosti«, *Iskra*, Zadar, I/1891, br. 23-24, str. 189.

sebi i političku dimenziju, ovo nastojanje ide uz njen program da prosvjeđuje narod, da ga pomakne naprijed »u svakom dobru i svakoj kreposti« a jedna od tih kreposti jest i duhovna vrednota prošlosti. »Spoznat će ideale za kojima mu je težiti, za njih će se boriti ustrajno jer će ga na to poticati slavna djela svojih djedova, koja će čitati u povijesti; bit će svoj jer je na svom« što nije ništa drugo do šenoinska i štrosmajerovska koncepcija našeg puta do realizacije ideje narodnog i kulturnog ujedinjenja i oslobođenja, kako ga je narodnjačka politika u Hrvatskoj zacrtala u 19. stoljeću: »Bit će prosvjetljen, a s prosvjetom doći će do svojih prava.⁴⁵

No kulturno-prosvjetna politika lista nije se zatvarala u nacionalne okvire. Svjesna velikih kultura bogatijih i povijesno sretnijih naroda, posebno romanskih, svjesna i koristi od nama srodnih kultura slavenskih koje su se kao i naša povijesno probijale boreći se protiv jačih za svoj narodni i nacionalni identitet, *Iskra* je na primjerima kulturno-prosvjetnih dostignuća i uspjeha i kulturnih manifestacija drugih naroda nastojala da i kod nas doživi i vidi slična nastojanja, osjeti slične rezultate pa otvoreno, ali i kritički upozorava našu čitalačku javnost na moralne i ljudske vrijednosti mnogih kulturnih manifestacija u svijetu, koje bi i nama mogle biti od koristi. Bila je to česta prilika listu da iznese kritički svoje mišljenje o mnogim pitanjima kulture kod nas, o stanju duha u našoj kulturi, da uputi prijekor, da predbaci izdavačima, književnim društvima, prosvjetnim vlastima na nemar, neprihvatljiv odnos prema vrijednostima života, da se obori na našu ranodušnost prema sivilu, mrtvilu, kao i da propagira, sugerira, naglašava, objašnjava i po sto puta ponavlja što bismo trebali uraditi i kako bismo se trebali vladati da bismo stali uz bok naprednih, kulturnih, prosvijećenih naroda. Tako, primjera radi, šesti broj *Iskre* 1884. obilježava 82. godišnjicu života Victora Hugoa. Informacija je sama po sebi škrtla, i ne govori ništa o piscu i djelu, ali u kontekstu naše kulturne klime ona poprima smisao s neizmjerom crnom perspektivom. U velikim narodima, koji imaju veliku kulturu i kojima ne prijete opasnost ni od koga, a kamoli propasti, slavi se i bilježi svaka vrijednost duha, a u našem životu to se ne može doživjeti ni za života ni poslije smrti: »I tako ljudi, koji su nam na diku, ili leže u tuđim zemljama kao da svoga zavičaja nemaju, ili im na grobu nije kamena, da putniku spomene, da tu počivaju kosti onoga, koji je svom narodu, svojoj književnosti toliko doprinio. Za ludu otomu i govorit, hoće se još vremena dok se neke stvari kod nas razume.«⁴⁶ S druge strane, ako se vani objavljuje nešto što našem narodnom životu ne bi odgovaralo, list je, u skladu sa svojim programom da moral njeguje i

⁴⁵ P. U., »Učeničke knjižnice pučkih učionica u Dalmaciji«, *Iskra*, Zadar, III/1893, br. 17-18, str. 142.

⁴⁶ Zadar, travnja 1884 (Victor Hugo), *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 6, str. 21.

čuva iznad svega, kritički znao popratiti takve sadržaje iz kojih je onda proizlazio zaključak: nemojmo sami slično raditi, a takva djela nemojmo izvana unositi. Tako u rubrici »pabirci«, koja je izlazila u više nastavaka u 1884. godini, časka se na ležeran, popularan, jednostavan način o svemu i svačemu, našim dnevnim i stranim književnim i kulturnim pojavama, pa, pored ostalog, list donosi i informaciju kako je Daudet napisao roman *Sapho* da bi svoje sinove odvratio od nesreće kad uhvate dvadesetu godinu. Razgolićuju se u romanu moralne rane da bi se izbjegla nesreća, a može se postići suprotan učinak, naglašava *Iskra*, i to je uveliko moguće. Mladi čovjek pročita djelo, ono ga zagolica, probudi strasti... Jednom riječju, čuvajmo se takvih tekstova.⁴⁷ Itd. Iako je na jednoj stranici naglasila da nam je potreban oprez prema svemu što u naš život dolazi izvana, a taj oprez je iskazan i u navedenom primjeru, što je i shvatljivo za jedan list kojemu je čuvanje morala jedan od osnovnih programskih zadataka, časopis je ipak bio naglašeno otvoren prema svim kulturnim i književnim događajima koji su se zbivali u evropskom svijetu, posebno u romanskom i slavenskom. Pravo je čudo kako je list dolazio do tolikih informacija, podataka, ponekad škrtih i šturih, ali ne bez značenja u kulturno-prosvjetnom programu lista i kulturno-političkom kontekstu vremena u kome je list djelovao, a ponekad i opširnijih, razrađenijih, s potrebom da se prokomentiraju i tako redovno aktualiziraju s obzirom na naše prilike, da se istakne moralna, etička vrijednost djela, ili pak korisnost kakvog izdavačkog podviga, raznovrsnost njegova sadržaja, korisnost programa, bogatstvo ideja i tome slično. Bit će dovoljno navesti samo par primjera da se vidi kako su kulturni događaji izvana znali biti poticajni razmišljanjima na stranicama *Iskre* o stanju duha kod kuće. Tako su se tudi događaji aktualizirali, postali naš problem, poticaj ili prijekor, kritičko razmišljanje o nama. Obavještavajući u Sielu godine 1886. o najnovijem djelu Edmonda de Amicisa *Il cuore* Nikola Šimić ne može sakriti svoje oduševljenje pred idejnom pedagoškom vrijednošću teksta, kojemu je cilj »uzgoj djetinjeg srca«: »Srce! To biedno srce, koje se dan danas toliko zanemaruje u uzgoju koliko domaćem toliko školskom. A bez pravog uzgoja srca, nije se kud nadati da se mogu uzdignuti pravi građani. Ovu knjigu što toplije preporučujemo s naše strane i našem občinstvu...«.⁴⁸ Ove rečenice su karakteristične za mnoštvo knjiga koje je uredništvo iz

⁴⁷ Evo kako list komentira Daudetovo djelo:

»*Sapho* je roman suložništva, *collage*, te grдне parižke rane, koju je Daudet u ovom djelu htio da otkrije. Spisatelj je svoje djelo posvetio svojim sinovima kad uhvate dvadesetu godinu; a da čitajući ga, nauče izbjeći nesreći, kojoj je podlegla glavna osoba romana. Vidi se po tomu da je Daudet sasvim uvjeren da je napisao skroz moralno djelo. Nego ovaj način moralnosti, koji se sastoji u razgaljivanju rana, a da se tako izbjegnju; način je o komu se odavna raspravlja, a kojega svi nesmatraju dobrim navlaš kad se rane odkrivaju na način, kojim se postizava sa svim drugi uspjeli («*Pabirci*», *Iskra*, Zadar, I/1884, br. 12, str. 45.)

⁴⁸ Nikola Š i m i ć, »Sielo«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 21, str. 165.

broja u broj, godinama vršeći svoju plemenitu kulturno-prosvjetnu kačićevsku misiju u našem narodnom životu, željelo vidjeti u rukama čitalačke publike. A osvrćući se na pisanje Talijana Ruggiera Bonghija, koji se u knjizi *Perchè la letteratura italiana non sia popolare in Italia* tuži što Talijani ne čitaju domaće knjige, a osobito »žene koje su svojim položajem u društvu i porodici najpozvanije da šire uljudstvo«, Šimić se ne zaustavlja samo na obavijesti, prikazu-informaciji, već na istu temu razvija i sam svoje misli i veže problem za kontekst naših kulturno-prosvjetnih prilika, obogaćujući misli talijanskog autora svojim razmišljanjima na temu žena-društvo-književnost, naglašavajući kako je žena otvorenija i komunikativnija i u memoriji i u sposobnosti pričanja od muškaraca, pa nije slučajno da je i Mihovil Pavlinović, sakupljajući narodno blago, rad svoj vezao za žene, a ne muškarce. Žene su pouzdanije ako treba otkriti narodne običaje, predrasude, ljubavi, mržnje, tajne života itd.⁴⁹ Žena ima prednost nad muškarcem i kad je riječ o odgoju budućih građana. A da bi žena odigrala svoju veliku i plemenitu ulogu u društvu, potrebno je da i ona prođe kroz škole, da stekne naobrazbu, kulturu: »Naše žensko želi prosvjete i nauke, ništa manje od muška«,⁵⁰ zaključuje Šimić svoje razmišljanje zalažući se za demokratizaciju školstva, široko otvaranje škola prema ženskoj mladeži.⁵¹ Ili - da navedemo još jedan primjer - kad list iznosi i apostrofiraju program talijanske biblioteke *Piccola biblioteca del popolo italiano*.⁵² Slučajno pročitani oglas u talijanskim novinama potiče Nikolu Šimića da uputi naše izdavače na taj program, da pozdravi takav program koji uključuje u sebi narodsku prosvjetiteljsku orijentaciju, ali u isto vrijeme da se zamisli nad našim izdavačkim prilikama, da se šire kritički i oštro osvrne na politiku i programe naših narodnih biblioteka, koje nisu narodne ni sadržajem ni jezikom, da progovori o jeziku i iznese svoje poglede na jezik itd. Šimićevo razmišljanje bitno karakterizira široki interes lista za pučko-prosvjetne probleme našeg narodnog života pa ćemo ga donijeti u opširnijem izvodu:

...imamo i mi narodnih biblioteka (a što mi nemamo?), i Narodnu biblioteku što je izdaje L. Hertman u Zagrebu, pa drugu što ju je izdavao Grünhut u Zagrebu... Ako gospoda izdavatelji pod imenom narod razumijevaju, onu šaku izobraženih ljudi amo tamo razasijanih po našem narodu, pa makar u nje ubrajali i sve pučke učitelje, c. k. žandare i dobar dio c. k. financijskih straža, opet im jalovi posli, sa tim bibliotekama, koje u zadnje nisu ino, no ili sбирke već izdanih knjiga i djela, oli puki prevodi tuđih književnosti. A budi mi dopušteno opaziti bez zamjerke, da mi (na žalost ili na radost) sinovi ove doline od suza, kojim je bilo

⁴⁹ *Isto*, str. 181.

⁵⁰ *Isto*

⁵¹ Šimić o tome piše slijedeće: »Ja bi, da se u svim našim selima, gdje je mužke pučke učione, preokrene ta škola u mješovitu, gdje da bude pristupa i ženskoj djeci (N. Š i m i ć, »Sielo«, *op.cit.*, str. 182)

⁵² Nikola Š i m i ć, »Uz dva dima«, *Iskra*, Zadar, III/1886, br. 2, str. 10-12.

sudjeno da se rodimo u zemljama pograničnim (rekle bi službene novine) poznajemo i dva tri jezika (naš najmanje), te smo radji napojiti se s izvora, nego li srkati prociedjenu čorbu naših narodnih biblioteka, kroz prožukle prevode. Ako li pak gospoda izdavaatelji pod imenom 'narod' razumijevaju 'prosti puk' (ki kod nas, hvale novovjekoj prosvjeti, malo i zna čitati) tad bi im savjetovali, da radje suše smokve, a ne izdaju biblioteke...⁵³

Dalje Šimić naglašava kako svi viču da je puk naš zaostao, neprosvijećen, kako mu treba pružiti štiva koja će ga uputiti i uvesti u mnoge poljodjelske, pčelarske, domaćinske poslove, dok na drugoj strani izlaze knjige koje su i duhom i jezikom daleko od narodnih problema, narodskih potreba. Nalazi da je jedino Pavlinovićeva knjiga *Radišu Bog pomaže* dobra jer je »pisana čistim narodnim jezikom i slogom, da i najprostijem seljaku može biti na dohvat.«⁵⁴ A kad je riječ o jeziku, problemu jezika naših pisaca pučkih štiva, Šimić razmišlja:

Svak vapi: pišimo hercegovačkim, jer je to pravi naš književni jezik, a kad tamo jedva iz karteogeografične poznaje se na kojem je dieu svicta ta blažena Hercegovina; svak kaže: pišimo za narod prostim jezikom i o stvarima njemu potrebitim i korisnim; a kad tamo niko nezalazi tim narodom, niko ga ne proučuje, niko mu nezaviruje u dušu, niko nezna ne poznaje njegovo pravo duševno i materijalno stanje, niko ne poznaje njegove okolnosti, njegove potrebe i nevolje. Odatle naše knjige za puk, pune su ingležkih *lorda*, francezskih radnika, amerikanskih makina, a najmanje u njima naći je onoga, što bi imalo odgovarati njegovu cilju. O jeziku i slogu kojim su pisane naše knjige za puk negovorimo, jer rek bi da su se naši književnici dogovorili, da pišu takovim jezikom, da im puk gjavolje nerazumi.⁵⁵

Ovdje treba naglasiti da kvalitet tretiranja pojedinih pitanja iz ovako različitih područja narodnog života nije uvijek bio na istoj razini, ali u kontekstu političkih, gospodarskih i kulturnih prilika jednog malog naroda koji se borio za svoj opstanak ipak je sve popimalo svoj dublji smisao i razumljivo opravdanje. I na kraju, kažimo da u ovoj širi kulturno-prosvjetni i politički program lista ide i angažiranje uredništva da na stranicama časopisa dade što više prostora hrvatskoj i staroslavenskoj književno-prosvjetnoj tradiciji. Prisustvo te tradicije govori da list nije zapostavio duhovni život naroda u prošlosti, štoviše, list je stalno podertavao i naglašavao preko niza informacija, članaka pa i opširnijih rasprava i studija, vrijednosti te tradicije, što je najintimnije vezano za širi kulturno-prosvjetni i politički program lista koji je isticao, pored ostalog, da samo duhovno jak i kulturno emancipiran narod može računati na svoju budućnost:

Želimo li postati narod slobodan, moramo nastojati, da se prosvjetno emancipiramo. Danas mogu obstati politički neodvisno samo oni narodi, koji su kadri biti i prosvjetno neodvisni.⁵⁶

⁵³ Nikola Š i m i ć, »Uz dva dima«, *op.cit.*, str. 11,

⁵⁴ *Isto*

⁵⁵ *Isto*, str. 11-12.

⁵⁶ Ivan K r ĉ a n i n, »Pedesetgodišnjica hrvatske prosvjete«, *op. cit.*, str. 84.

*Mladen Dorkin: THE CULTURAL-EDUCATIONAL PROGRAM OF THE ZADAR
NEWSLETTER ISKRA (1884-1887; 1891-1894)*

S u m m a r y

The author presents and analyses in detail the cultural educational activity of *Iskra*, a newsletter that was broadly and versatilely engaged in the enlightenment of the Croatian populace, the Creation of a unified national culture founded on the authentic spirit and language (Štokavian dialect using »i« and »ije« forms) of the people. Furthermore, it worked for the realization of the idea of national unity, for the rapprochement of the Southern Slavs and contributed efforts to join the European literary and cultural scene. Aware that it was published amongst a small, culturally and politically jeopardized people and knowing that only strong, politically unified and culturally emancipated nations could depend on a secure future, the newsletter conceived all of its cultural-educational activities in such a manner as to mobilize a number of men of letters and their works so as to have the effect on all the social layers of its day, all in order to spiritually awaken the people, bring them to national consciousness, culturally regenerate and politically unify them. In such a way, due to the richness and variety of its texts *Iskra* had an effect, in equal measure, both on the admirers of Kačić and the intellectuals with an European education.